

MADANIY KONTEKSTNING TARJIMA JARAYONIDAGI ROLI: MISOLLAR VA TAHLIL

A. Mamadaliyev¹

Annotatsiya:

Ushbu maqolada madaniy kontekstning tarjima jarayonidagi roli tahlil qilinadi. Madaniyat va til o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolar va madaniy tafovutlarning ahamiyati ko'rsatilib, tarjimonning moslashtirishdagi roli ochib beriladi. Misollar orqali tilga xos iboralar, diniy tushunchalar, madaniyat va gender rollari kabi masalalar yoritiladi. Maqolada madaniy moslashtirishning muhimligi, tarjimaning kommunikativ va estetik adekvatligi, shuningdek, madaniyatlararo muloqotda tarjimonning vositachilik roli ta'kidlanadi. Natijada, madaniy kontekstning tarjima jarayonida muhim ahamiyatga ega ekanligi va tarjimonlarning madaniy tafovutlarni e'tiborga olishlari lozimligi xulosasiga kelinadi.

Kalit so'zlar: madaniy kontekst, madaniy moslashtirish, tushunmovchiliklar, diniy tushunchalar, kommunikativ adekvatlik, madaniy tafovutlar.

doi: <https://doi.org/10.2024/5hf7ap24>

Madaniy kontekst tushunchasi

Madaniy kontekst – bu insonlar o'rtasidagi muloqot jarayonida ularning tili, urf-odatlar, qadriyatlar, diniy, siyosiy, ijtimoiy, va tarixiy muhit kabi madaniy omillar tomonidan shakllangan umumiy tushuncha va tajribalar yig'indisidir. Madaniy kontekst insonlarning qanday qilib o'zaro muloqot qilishini, bir-birlarini qanday tushunishini va qanday qarorlar qabul qilishini belgilab beradi.

Madaniy kontekstning asosiy elementlari:

Til: Madaniyatni ifoda qilish va tushunishda til markaziy o'rinni egallaydi. Har bir til ma'lum madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini, qadriyatlarini va dunyoqarashini aks ettiradi.

Qadriyatlar va dunyoqarash: Madaniyatda qadriyatlar (axloqiy me'yorlar, ijtimoiy qoidalar) va dunyoqarash (hayotga bo'lgan umumiy qarash) turli muloqot shakllarida aks etadi.

Urf-odatlar va an'analar: Har bir madaniyatga xos urf-odatlar va an'analar ham muloqot jarayonini shakllantiradi. Tarjima qilinadigan matnlar yoki so'zlar ushbu madaniy unsurlarni o'zida aks ettirishi mumkin.

Ijtimoiy va siyosiy kontekst: Ijtimoiy va siyosiy omillar madaniyatning umumiy kontekstini shakllantiradi. Ushbu omillar muloqotga yoki tarjima qilinadigan materialning mazmuniga ta'sir qilishi mumkin.

Tarixiy kontekst: Tarjima qilinadigan matn yoki muloqot qaysi davrda yoki tarixiy hodisalar fonida shakllanganligini anglash juda muhimdir. Tarixiy kontekst nafaqat mazmunni, balki so'zlarning ma'nosini ham o'zgartirishi mumkin.

Madaniy kontekstni tushunish tarjimonlar uchun juda muhim, chunki u tarjimaning sodiqlik darajasini va matnning to'g'ri talqin qilinishini belgilaydi. Masalan, bir madaniyat uchun oddiy va o'z-o'zidan tushunarli bo'lgan ifodalar yoki iboralar boshqa madaniyatda

---

¹ *Mamadaliyev Abdumajit Mamasoliyevich, Nizomiy nomidagi TDPU, Ingliz tili amaliy kursi kafedrasida professori, Xorijiy tillar fakulteti dekani*

noma'lum yoki noaniq bo'lishi mumkin. Tarjimon o'sha ifodani boshqa tilga o'tkazganda, nafaqat tilni, balki o'sha iboraning madaniy kontekstini ham hisobga olishi kerak.

Madaniy kontekstlar o'rtasidagi tafovutlar tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolardan biri bo'lib, tarjimon matnni o'zlashgan madaniyatga mos ravishda tushunarli qilish uchun moslashtirishga majbur bo'lishi mumkin.

Madaniy kontekstni hisobga olmaslik tarjima qilingan matnning noto'g'ri talqin qilinishiga yoki asliyatning mazmunini yo'qotishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, madaniy kontekstni to'g'ri tushunish va uni tarjima jarayoniga to'g'ri qo'llash tarjimonning asosiy vazifalaridan biridir.

Madaniy kontekstni tarjima jarayonida qanday rol o'ynashini tushuntirish uchun bir nechta misol va iqtiboslar keltirish mumkin. Bu misollar madaniy tafovutlar tarjima jarayoniga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi:

Idiomalarning tarjimasida madaniy kontekst

Ingliz tilidagi idiomasi: "It's raining cats and dogs." Bu ibora to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinganda "Mushuklar va itlar yog'moqda" degan ma'noni beradi, lekin ingliz tilida bu shunchaki kuchli yomg'ir yog'ayotganini anglatadi. O'zbek madaniyatida bu tarzda ifodalanmaganligi sababli tarjimon ushbu iborani "qattiq/kuchli yomg'ir yog'moqda" deb moslashtirishi lozim.

Kontekstga bog'liq tarzda o'zgaruvchan qadriyatlar

Misol: Amerikalik yozuvchi Mark Twenning "Tom Soyerning sarguzashtlari" asaridagi "Sunday school" (yakshanba maktabi) iborasini boshqa madaniyatga tarjima qilishda qiyinchilik tug'ilishi mumkin. Chunki xristian madaniyatidagi yakshanba maktabi boshqa madaniyatlarda mavjud bo'lmasligi mumkin. Tarjimon ushbu iborani tushuntirish yoki moslashtirish yo'llarini izlashga majbur bo'ladi.

Qadriyatlar va urf-odatlarining tarjimaga ta'siri

Misol: O'zbek tilidagi "Yotvolib xizmat qilish" iborasi o'zbek madaniyatida hurmat, kamtarlik va xizmat qilishga tayyorlikni anglatadi. Agar bu ibora to'g'ridan-to'g'ri ingliz tiliga tarjima qilinsa, "To lay down and serve" bo'lib, asl ma'noni bermaydi va ingliz madaniy kontekstida tushunarsiz bo'lishi mumkin. Bu iborani "Serve with utmost dedication" kabi moslashtirilgan tarzda tarjima qilish lozim.

Badiiy asarlarda madaniy kontekst

Misol: Lev Tolstoyning "Urush va tinchlik" asarida qahramonlar ko'pincha o'zaro fransuz tilida gaplashadi, chunki 19-asr Rossiya zodagonlari fransuz tilini bilishni yuqori maqom belgisi deb bilishardi. Buni ingliz tiliga tarjima qilishda, tarjimon rus va fransuz tilidagi dialoglarning madaniy ahamiyatini tushuntirishi yoki izohlashi lozim, chunki ingliz o'quvchisi bu ijtimoiy kontekstni darhol anglamasligi mumkin.

Madaniy tafovutlar va tarjimada tushunmovchiliklar

Bu ikki yoki undan ortiq madaniyat o'rtasidagi farqlar tarjima jarayonida noto'g'ri talqin yoki tushunmovchiliklarga olib keladigan hodisalardir. Turli madaniyatlarning o'ziga xos qadriyatlari, an'analari, urf-odatlari, dunyoqarashlari va ijtimoiy normalari bor, va tarjimon ushbu madaniy tafovutlarni hisobga olmaganda tarjima jarayonida jiddiy muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Har bir tilda o'ziga xos iboralar va metaforalar mavjud bo'lib, ular ko'pincha madaniyatga bog'liq holda shakllanadi. Ushbu iboralarni boshqa tilga to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish ularning asl ma'nosini yo'qotishi yoki tushunmovchilikka olib kelishi mumkin.

Misol: Ingliz tilidagi ibora "Break a leg" — bu ibora omad tilash ma'nosini anglatadi, lekin uni to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilsak, "Oyog'ingni sindir" degan ma'noni beradi va o'zbek tilida tushunarsiz bo'ladi. Madaniy kontekstni hisobga olgan holda, tarjima "Omad tilayman" tarzida bo'lishi kerak.

Turli madaniyatlarda diniy va axloqiy qadriyatlar bir-biridan keskin farq qilishi mumkin, va bu tarjima jarayonida noto'g'ri talqinlarga olib kelishi mumkin.

Masalan, Ingliz tilida "God helps those who help themselves" — Bu ibora ingliz madaniyatida xudoga ishongan odamlar o'z kuchlariga ham ishonishi kerakligini anglatadi. Ammo ba'zi boshqa madaniyatlardagi diniy qadriyatlar buni boshqacha tushunishi mumkin. Masalan, sharq madaniyatlarida taqdirga ishonganlik ko'proq bo'ladi, shuning uchun tarjimon bu farqni hisobga olib tarjima qilishi lozim.

Bir madaniyatda tushunarli bo'lgan biror voqea yoki holat boshqa madaniyatda tushunarsiz yoki noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. Bu tafovutlar tarjimada murakkabliklar keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, o'zbek madaniyatida: mehmondo'stlik madaniy qadriyat sifatida yuqori o'rinda turadi. Tarjima jarayonida mehmondo'stlikka oid an'ana va odatlar, masalan, mehmonning xonadon egasidan ko'ra oldin ovqat yeyishi yoki dasturxon boshida o'tirishi madaniy kontekstda tushuntirilishi muhimdir.

Turli madaniyatlarda gender va ijtimoiy rollar bo'yicha katta farqlar bo'lishi mumkin. Ba'zi madaniyatlarda gender tengligi qadriyat sifatida qabul qilingan bo'lsa, boshqa madaniyatlarda bu borada an'anaviy qoidalar kuchliroq. Tarjimada ushbu tafovutlarni hisobga olish muhimdir, aks holda noto'g'ri ma'nolar paydo bo'lishi mumkin.

Madaniy tafovutlar tarjima jarayonida ko'pincha tushunmovchiliklar, noto'g'ri talqinlar va hatto kommunikatsiya qiyinchiliklariga olib keladi. Tarjimonlar madaniy tafovutlarni tushunib, tarjima qilinayotgan matnning asliyat ma'nosini saqlab qolish va uni mos madaniy kontekstga moslashtirish uchun ehtiyotkorlik bilan yondashishlari lozim bo'ladi.

Madaniyatlararo muloqot va tarjimada ma'no adekvatligi

Bu tarjima jarayonida matnning ma'nosini bir madaniy kontekstdan boshqasiga o'zgarimasdan yetkazish qobiliyatini anglatadi. Madaniyatlararo muloqotda, ma'no adekvatligi (ya'ni, moslik) nafaqat til o'zgartirilishi, balki madaniy kontekst, urf-odatlar, qadriyatlar, va dunyoqarashlarni ham hisobga olishni talab qiladi. Ma'no adekvatligini ta'minlash tarjimonning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, bu jarayonda o'ziga xos muammolar va yondashuvlar mavjud.

Ma'no adekvatligi deganda tarjima qilinayotgan matnning asl ma'nosi saqlanib qolishi tushuniladi. Ma'no adekvatligini ta'minlashda ikki asosiy omil bor:

- Denotativ ma'no: So'zlarning lug'aviy ma'nosi.
- Konnotativ ma'no: So'zlarning madaniy va emotsional ma'nolari, hamda ular qanday talqin qilinishi.

Agar tarjima jarayonida faqatgina lug'aviy ma'no e'tiborga olinib, konnotativ ma'no hisobga olinmasa, tarjima to'g'ri bo'lishi mumkin, lekin madaniyatlararo muloqotda ma'no noto'g'ri tushunilishi mumkin.

Har bir madaniyat o'ziga xos til strukturasi ega bo'lib, bu til orqali o'z madaniyatini ifodalaydi. Tarjimon madaniyatlararo muloqotda ma'no adekvatligini ta'minlash uchun tilning madaniy yukini hisobga olishi lozim. Masalan, Ingliz tilidagi "How are you?" savoli oddiy salomlashuv shakli bo'lsa, o'zbek tilidagi "Qalaysiz?" ko'proq yaqin munosabat va qiziqishni bildiradi. Tarjimon ushbu madaniy farqlarni hisobga olishi kerak.

Madaniy moslashtirish nima? Madaniy moslashtirish — bu matnning til jihatidan to'g'ri bo'lishidan tashqari, o'quvchining madaniy kontekstida tushunarli va mantiqiy bo'lishini ta'minlash uchun amalga oshiriladigan o'zgarishlardir. Tarjimon bu jarayonda asliyatdagi matnning madaniy jihatlarini tushunib, ularni qabul qiluvchi madaniyatga moslashtirishi zarur. Madaniy moslashtirishning asosiy maqsadi: matn mazmunini madaniy jihatdan qabul qiluvchilar uchun qiyinchiliklarsiz tushunarli qilish; madaniy tafovutlar sababli yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tushunmovchiliklarni bartaraf etish; asliyat matnni yangi madaniy kontekstda ham qiziqarli va mantiqiy saqlab qolish. Masalan, o'zbek madaniyatida: "Navro'z" bayrami xalq uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, o'zbeklarning madaniy urf-odatlar bilan bog'liq. Agar bu bayram boshqa madaniyatda keng tanilmagan bo'lsa, tarjimon Navro'z haqida izoh kiritishi yoki bayramning ahamiyatini tushuntirishi kerak bo'ladi. Bu kabi misollar orqali madaniy moslashtirishning tarjima jarayonidagi muhim

ahamiyatini ko'rish mumkin. Tarjimonlar madaniy farqlarni e'tiborga olib, asliyat matnni qabul qiluvchi madaniyatga moslashtirishi, izoh qo'shishi yoki ekvivalent topishi kerak. Shu bilan birga, har bir misolda tahlil orqali tarjimaning madaniy jihatlari chuqur tushuntiriladi, bu tarjimonning madaniyatlararo muloqotdagi muhim rolini ko'rsatadi.

Madaniy moslashtirish tarjima jarayonining muhim elementi bo'lib, u madaniyatlararo muloqotda muvaffaqiyat kalitidir. Har bir madaniyat o'ziga xos qadriyatlar, urf-odatlar, til unsurlari va tushunchalar tizimiga ega. Tarjimonning vazifasi faqat so'zlarni tarjima qilishdan iborat emas, balki ushbu madaniy jihatlarni qabul qiluvchi madaniyatga mos tarzda yetkazishdir. Bu jarayonda madaniy tafovutlar, tilga xos iboralar, diniy va ijtimoiy tushunchalar, hamda gender rollari kabi omillar tarjima qilinadigan matnning adekvatligini ta'minlash uchun izchil va aniq tushunilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Shukurova, O. *"Tarjima va madaniyat"*. O'zbek tilshunosligi va tarjimashunoslik masalalari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti. 2010.
- [2]. Xolmatov, A. *"Tarjima va madaniy kontekst"*. O'zbek tarjimashunosligi jurnali. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti. 2015.
- [3]. Saidov, B. *Tarjima nazariyasi va amaliyoti*. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti, 2018.
- [4]. Bashirov, M. *Madaniyat va tarjima: Tahlil va tadqiqotlar*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
- [5]. Bassnett, S. *Translation Studies*. London: Routledge. 2002.
- [6]. Hatim, B., & Mason, I. *Discourse and the Translator*. London: Routledge. 1990.
- [7]. Simon, S. *Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission*. London: Routledge. 1996.